

EduInspire-An International E-Journal

An International Peer Reviewed and Referred Journal (www.ctegujarat.org)
 Council for Teacher Education Foundation (CTEF, Gujarat Chapter)
 Patron: Prof. R. G. Kothari
 Chief Editor: Prof. Jignesh B. Patel
 Email:- Mo. 9429429550 ctefeduinspire@gmail.com

आंतरराष्ट्रीय शांतता, सौहार्द आणि ज्ञानाच्या प्रकाशात 'वसुधैव कुटुंबकम्' ची कल्पना करून 'विकसित भारत @2047' चे ध्येय साध्य करण्यासाठी उच्च शिक्षण संस्थांची भूमिका

सोनल सुभाषराव डगवार
 नारायणराव नागरे महाविद्यालय, दुसरबीड

डॉ. विजय.एच.नागरे
 प्राचार्य

नारायणराव नागरे महाविद्यालय, दुसरबीड
 Senate & Management Council, Member S.G.B.A.U., Amravati

सारांश

भारतीय तत्त्वज्ञानातील 'वसुधैव कुटुंबकम्' ही संकल्पना संपूर्ण जगाला एका कुटुंबासारखे मानण्याचा सार्वभौमिक दृष्टिकोन दर्शवते. आधुनिक जागतिकीकरणाच्या काळात युद्ध, पर्यावरणीय संकटे, सामाजिक असमानता आणि सांस्कृतिक संघर्ष यांसारख्या समस्या वाढत आहेत. या पार्श्वभूमीवर शिक्षण हे शांतता, सौहार्द आणि मानवी मूल्यांचे संवर्धन करणारे प्रभावी साधन आहे. 'विकसित भारत @2047' हे भारत सरकारचे दीर्घकालीन राष्ट्रीय ध्येय आहे, ज्यामध्ये ज्ञानाधारित समाज, शाश्वत विकास आणि जागतिक सहकार्यावर भर देण्यात आला आहे. या उद्दिष्टांच्या पूर्ततेमध्ये उच्च शिक्षण संस्थांची भूमिका अत्यंत महत्त्वाची आहे. या संशोधन लेखात 'वसुधैव कुटुंबकम्' या भारतीय तत्त्वज्ञानाचा जागतिक शांतता आणि मानवतावादाशी असलेला संबंध, तसेच उच्च शिक्षण संस्थांद्वारे जागतिक नागरिकत्व, संशोधन, नवोपक्रम आणि मूल्याधिष्ठित शिक्षणाच्या माध्यमातून विकसित भारत @2047 चे ध्येय कसे साध्य होऊ शकते याचा अभ्यास करण्यात आला आहे.

बीज शब्द (Key words) : वसुधैव कुटुंबकम्, विकसित भारत @2047, उच्च शिक्षण, जागतिक नागरिकत्व, शांतता शिक्षण.

प्रस्तावना (Introduction) आजच्या काळात जग अनेक आव्हानांना सामोरे जात आहे. हवामान बदल, दहशतवाद, आर्थिक असमानता आणि सांस्कृतिक संघर्ष यामुळे जागतिक शांततेला धोका निर्माण झाला आहे. या समस्यांचे निराकरण करण्यासाठी मानवी सहकार्य आणि परस्पर आदराची गरज आहे. भारतीय संस्कृतीने प्राचीन काळापासूनच मानवतेला एकत्र आणणारे विचार दिले आहेत. त्यापैकी 'वसुधैव कुटुंबकम्' ही संकल्पना सर्वाधिक महत्त्वाची आहे. या संकल्पनेचा अर्थ "संपूर्ण पृथ्वी हे एक कुटुंब आहे" असा होतो. ही कल्पना महोपनिषद या प्राचीन ग्रंथामध्ये आढळते आणि ती जागतिक ऐक्याचा संदेश देते. आजच्या काळात शिक्षण क्षेत्राने या विचाराला अधिक बळ देण्याची गरज आहे. विशेषतः उच्च शिक्षण संस्था विद्यार्थ्यांमध्ये जागतिक दृष्टीकोन, सहिष्णुता आणि सामाजिक जबाबदारी निर्माण करू शकतात. विकसित भारत @2047 या संकल्पनेचा उद्देश भारताला आर्थिक, सामाजिक आणि तांत्रिकदृष्ट्या प्रगत राष्ट्र बनवणे आहे. या उद्दिष्टांच्या पूर्ततेमध्ये उच्च शिक्षण संस्थांचे योगदान अत्यंत महत्त्वाचे आहे.

‘वसुधैव कुटुंबकम्’ संकल्पनेचा तात्त्विक आधार : ‘वसुधैव कुटुंबकम्’ ही भारतीय संस्कृतीतील अत्यंत महत्त्वाची संकल्पना आहे. तिच्यामध्ये मानवतेचे सार्वत्रिक बंधुत्व, परस्पर सहकार्य आणि सामूहिक कल्याण यांचा संदेश आहे. प्राचीन भारतीय ग्रंथांमध्ये “लोकाः समस्ताः सुखिनो भवन्तु” आणि “अतिथी देवो भव” यांसारख्या संकल्पना देखील आढळतात. या सर्व विचारांमध्ये मानवी ऐक्य आणि सहजीवनाचा संदेश आहे. ही संकल्पना केवळ धार्मिक किंवा तात्त्विक नसून सामाजिक आणि राजकीय दृष्टिकोनातूनही महत्त्वपूर्ण आहे. आधुनिक जगात पर्यावरण संरक्षण, मानवाधिकार आणि जागतिक सहकार्य यांसाठी ही संकल्पना मार्गदर्शक ठरते. ‘वसुधैव कुटुंबकम्’ ही कल्पना मानव, प्राणी, वनस्पती आणि पर्यावरण यांच्यातील परस्परसंबंध दर्शवते आणि शाश्वत विकासासाठी प्रेरणा देते.

विकसित भारत @2047 – संकल्पना आणि उद्दिष्टे : भारताला स्वातंत्र्य मिळून 100 वर्षे पूर्ण होत असताना म्हणजे 2047 पर्यंत भारताला विकसित राष्ट्र बनवण्याचे ध्येय निश्चित करण्यात आले आहे.

या संकल्पनेची प्रमुख उद्दिष्टे पुढीलप्रमाणे आहेत :

ज्ञानाधारित अर्थव्यवस्था निर्माण करणे

सामाजिक न्याय आणि समता प्रस्थापित करणे

शाश्वत विकास साध्य करणे

तंत्रज्ञान आणि नवोपक्रमाला प्रोत्साहन देणे

जागतिक स्तरावर भारताचे नेतृत्व वाढवणे

ही उद्दिष्टे साध्य करण्यासाठी शिक्षण क्षेत्राला केंद्रस्थानी ठेवण्यात आले आहे.

उच्च शिक्षण संस्थांची भूमिका : विकसित भारत @2047 च्या निर्मितीसाठी उच्च शिक्षण संस्थांची भूमिका बहुआयामी आहे.

ज्ञाननिर्मिती आणि संशोधन : विद्यापीठे आणि महाविद्यालये ही ज्ञाननिर्मितीची प्रमुख केंद्रे आहेत. संशोधनाद्वारे नवीन तंत्रज्ञान, वैज्ञानिक शोध आणि सामाजिक उपाय विकसित केले जाऊ शकतात.

जागतिक नागरिकत्वाची जाणीव : उच्च शिक्षण संस्थांमध्ये विद्यार्थ्यांना जागतिक नागरिक म्हणून तयार करणे आवश्यक आहे. यामुळे विद्यार्थी विविध संस्कृतींचा आदर करतात आणि शांततेच्या मूल्यांना प्राधान्य देतात. जागतिक नागरिकत्व शिक्षण (Global Citizenship Education) विद्यार्थ्यांमध्ये सहानुभूती, जबाबदारी आणि जागतिक समस्यांविषयी जागरूकता निर्माण करते.

मूल्याधिष्ठित शिक्षण : उच्च शिक्षण संस्थांनी विद्यार्थ्यांमध्ये नैतिक मूल्ये, सामाजिक जबाबदारी आणि मानवतावाद निर्माण करणे आवश्यक आहे.

शाश्वत विकासासाठी शिक्षण : शिक्षण हे शाश्वत विकासासाठी आवश्यक ज्ञान, कौशल्ये आणि मूल्ये विकसित करण्यास मदत करते. यामुळे विद्यार्थी पर्यावरण संरक्षण, सामाजिक समता आणि आर्थिक विकास यामध्ये सक्रिय भूमिका बजावतात.

उच्च शिक्षण आणि आंतरराष्ट्रीय शांतता : आंतरराष्ट्रीय शांतता प्रस्थापित करण्यासाठी शिक्षणाची भूमिका अत्यंत महत्त्वाची आहे.

सांस्कृतिक संवाद : विद्यार्थ्यांमध्ये विविध संस्कृतींची ओळख करून देणे हे शांततेसाठी आवश्यक आहे.

संशोधन सहकार्य : जागतिक विद्यापीठांमध्ये संशोधन सहकार्यामुळे ज्ञानाची देवाणघेवाण वाढते.

संघर्ष निवारण शिक्षण : विद्यार्थ्यांना संवाद, सहकार्य आणि शांततामय उपाय शिकवणे आवश्यक आहे.

नवोपक्रम आणि उद्योजकता : उच्च शिक्षण संस्थांनी विद्यार्थ्यांना नवोपक्रम आणि उद्योजकतेसाठी प्रोत्साहित करणे आवश्यक आहे. यामुळे रोजगारनिर्मिती, आर्थिक विकास, तांत्रिक प्रगती यांना चालना मिळते.

डिजिटल शिक्षण आणि तंत्रज्ञान : आजच्या काळात डिजिटल तंत्रज्ञानामुळे शिक्षणाच्या संधी वाढल्या आहेत. ऑनलाईन शिक्षण, ई-लर्निंग आणि कृत्रिम बुद्धिमत्ता यामुळे ज्ञान अधिक व्यापकपणे पोहोचत आहे.

धोरणात्मक उपाय

उच्च शिक्षण संस्थांनी पुढील उपाययोजना करणे आवश्यक आहे:

अभ्यासक्रमामध्ये भारतीय ज्ञानपरंपरेचा समावेश

आंतरराष्ट्रीय विद्यार्थी विनिमय कार्यक्रम

शाश्वत विकासावर आधारित संशोधन

नवोपक्रम आणि स्टार्टअप संस्कृती

मूल्याधिष्ठित शिक्षण कार्यक्रम

निष्कर्ष : 'वसुधैव कुटुंबकम्' ही संकल्पना मानवतेला एकत्र आणणारी सार्वत्रिक मूल्यप्रणाली आहे. आधुनिक जगातील विविध संकटांचा सामना करण्यासाठी या तत्त्वज्ञानाची गरज अधिक आहे. विकसित भारत @2047 या ध्येयाच्या पूर्ततेमध्ये उच्च शिक्षण संस्थांची भूमिका अत्यंत महत्त्वाची आहे. संशोधन, नवोपक्रम, जागतिक नागरिकत्व आणि मूल्याधिष्ठित शिक्षणाच्या माध्यमातून उच्च शिक्षण संस्था शांततामय, समतामूलक आणि शाश्वत समाजाच्या निर्मितीत योगदान देऊ शकतात. जर शिक्षण प्रणाली 'वसुधैव कुटुंबकम्' या विचारावर आधारित असेल तर भारत केवळ आर्थिकदृष्ट्या नव्हे तर नैतिक आणि सांस्कृतिक दृष्ट्याही जगात नेतृत्व करू शकतो.

संदर्भ (References)

Gupta, N. (2024). Global Citizenship Education through NEP 2020. International Education and Research Journal.

IER Journal.

Rahaman, S.K., & Chattopadhyay, K.N. (2024). Exploring the Roots of Global Citizenship Education in Indian Ethos.

Vidya Journal.

Lal, R. (2022). Sustaining Soil for Advancing Peace: World is One Family. Journal of Soil and Water Conservation.

Taylor & Francis Online.

Malik, S. (2023). Role of Vasudhaiva Kutumbakam in Promoting Environmental Sustainability.

Inence Journal.

Yede, V.S., & Ulagaraman, I. (2021). Role of Education in Sustainable Development.

IJAA Research.

Tiwari, A. (2024). Vasudhaiva Kutumbakam – One Earth One Family One Future.